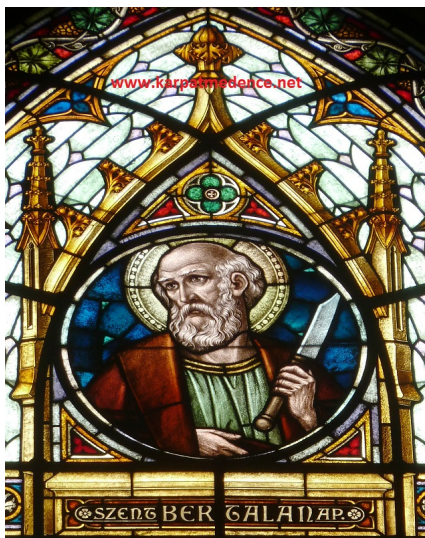

Augusztus 24. Szent Bertalan napja

Szent Bertalan az Úr Jézus tizenkét apostolainak egyike, az igaz izraelita, akit az Úr a fügefá alatt látott (János 1,47). A hagyomány szerint elevenen megnyúzva szenvedett vértanúhalált (Marsyas christianus). Ez a mozzanat magyarázza, hogy a régi céhvilágban a szegedi szűcsök védőszentjüknek választották. Ő volt a patrónusa a bőrrel dolgozó jászberényi csizmadiacéhnek is.

Életéről keveset tudunk, még neve körül és bizonytalanság tapasztalható. Fülöp mellett szerepel mint Bertalan; ugyanakkor Szent János evangéliumában ugyancsak Fülöppel együtt jelenik meg, de Natánael néven (Jn 1,45-50). Valószínűnek látszik, hogy a Bertalan - ami a Bartholomeus vagy Bartalmaj, azaz Talmi fia magyarosított formája - a családi, a Natánael pedig a személyneve. Az ilyen kettős elnevezések akkoriban gyakoriak voltak (lásd Simon, Jónás fia).

Bertalan vértanúságára utal az a jellemző pécsi monda is, amely a városhoz tartozó gyükei szőlők között emelkedő barokk Bertalan-kápolnához fűződik. Az itt buzgólkodó remeték a török elől a Mecsek erdőségeibe menekültek. Bertalan barát azonban a helyén maradt, és a kápolna kincseit egy közeli barlangba rejtette el. A törökök követelték rajta a kincseket. Ő azonban a rettenetes kínzások ellenére sem árulta el, hol vannak. Lekísérték a hegyről és egy présház mellett elevenen megnyúzták, bőrét karjára vetették, és most már megengedték neki, hogy visszamenjen a kápolnához. Amikor azonban odaért, összeesett és meghalt. A törökök ezeknek láttára annyira megrémültek, hogy még a tájára sem mertek menni többé a kápolnának. Világos, hogy a monda képződését az apostol kápolnabeli képe ihlette és adott neki sajátos pécsi színezetet. A helyi kultuszra még utalunk.

Legendáját az Érdy-kódexben olvassuk. Eszerint Bertalan indiai pogány királyok nemzetségéből származott. Hallván Jézus Krisztusnak hírét, nevét és isteni csodamivelködetit, jöve zsidóságban és mikoron mindennek bizonyosságára ment volna, Jézus tanítványa lett. A Szentlélek eljövetele után visszament Indiába, ahol bement Astaroth bálvány templomába. Sokan gyűltenek vala oda irgalmat várván, és naponkéd áldozván őneki. A bálvány nem segített rajtuk. Erre másik városba mentek. Itt egy Beryt nevű ördögöt megkérdeztek, mi van a bálvánnyal. Ez elárulta nekik, hogy Bertalan tüzes láncokkal kötözte meg, meg hogy ő a mindenható Istennek barátja. Azt is mondta az ördög, hogy Bertalannak már húsz esztendeje sem ruhája, sem lábabeli meg nem szennyesedtek. Istennek szent angyalai járnak ővele, kik sem éhezni, sem fáradni nem hagyják. Mindent tud, minden nyelvön szól.

Az emberek Bertalan keresésére indulnak. Harmadnap hallják ám, hogy egy ördöngős kiáltozni kezdett: Bertalan, Istennek apostola, megégetnek engemet a te szent imádságaid. Ottan mondá Bertalan: némulj meg és menj ki belőle. És azonnal megszabadula.

Polemius király kérésére lányát meggyógyítja. Kincseket küld az apostolnak, de az visszautasítja. A király szemeláttára kiűzi a bálványból az ördögöt. Betegeket gyógyít, templomot épít. Isten angyala megjelenik a népnek, és a templomnak négy szegén keresztül írta és mondá: ilyen jegyöt vessetök ti homlokotokra és semmit ne féljetök az istenöktől, kinek eddig áldoztatok.

És megmutatá őnekik egy fekete szerecsennek személyében, kinek szeméből tüzes szikrák jönnek vala ki, torkából kénköves lángak ötlenek vala ki és kezeit tüzes láncokkal kötözték vala háta megé. Az angyal megkegyelmez neki, mert a bálványt összetörte és olyan helyre számúzi, ahol ítéletig sem árthat egy embernek sem.

Polemius egész udvarával és városával megkeresztelkedik. A pogány papok azonban megduzmadának rajta, és rokonánál, Astrages királynál bevádolták Bertalannal együtt. Astrages az apostolt megvesszőztette, majd elevenen megnyúzatta, végül fejét vétette. A kegyetlen királyt papjaival együtt elnyelte a pokol. Polemiust a hívek Bertalan helyére püspökké tették.

A legendát követi Nedec (Niedzica) Bertalan-oltárának (1440) képsorozata: Polemius király leányából kiűzi az ördögöt. Máshol is ördögöt űz. Polemius és házanépe megkeresztelkedik. A

gonosz rokon, Astrages király elfogatja, elevenen megnyúztatja. Végül lenyúzott bőrét Bertalan magával viszi.

Táblaképét ott látjuk még Aranypatak (Zlato, 1500), Kassa (1480), Csegöld (1494), Lőcse (1470), Ludrófalva (Ludrova, 1510), Szászbogács (Bagaciu), Zsidve (Jidveu) szárnyasoltárain. Középkori faszobrát Liptószentandrás (Liptovsky Ondrej) őrizte meg (1512).

E Bertalant ábrázoló freskótöredék maradt fenn a celldömölki templomromon a XIII. század végéről, továbbá Csetneken (Štitník) és Nagytótlakon (Selo) a XIV. századból.

Oltármestersége volt a nagyvárad székese gyházban (1374), a szepesi káptalan templomában (1478).

Bertalan-titulusaink még jórészt a középkorban születtek. Jelentős részük keletkezésének körülményeit és időpontját adatok híján nem tudjuk megállapítani. Legtöbbel találkozunk a hajdani Felső-Magyarországon, a mai Szlovákiában. Kultusza alighanem az erdővidékek megszállásával, benépesítésével, a hegyi pásztorsággal függ össze. A nap – mint mindjárt látni fogjuk – őszkezdetnek, a gazdasági élet egyik jeles határidejének számított, amelynek koronája, méltó közösségi ünnepe a Bertalan tiszteletére szentelt templomnak, vagyis az oltalmába ajánlott falunak búcsúja volt.

Bertalan régebben kedvelt keresztnév volt, hazánk északkeleti részein manapság is az. Népszerűségét sok családnévi származéka is mutatja: Bertalan, Birtalan, Bertalanffy, Bartal, Bartalos, Bartalus, Bartalis, Bartalics, Barta, Berta, Birta, Bartók; Bertók, Bartóky, Bertóky, Bartus, Bartos, Bartucz, Berkó, csíki Bartis, talán még a Bara, Barra, Bera, Barcza is. Lehetséges, hogy a XV. században Szegeden felbukkanó Meo családnév viszont még a Bartholomeo-féle alak rövidítése.

Bertalan napját nemcsak egyházi jelentősége, kiemelt liturgikus rangja, hanem a gazdasági élettel említett kapcsolata, naptári helyzete, őszkezdő időpontja miatt is több vidékünkön máig számontartják. Nem tévedünk tehát, ha azt állítjuk, hogy hagyományvilága éppen a nap terminus jellegével függ össze. Itt az ősz kezdete: a betakarodás hálaadó, és a szántás, vetés, egyéb előkészület segélykérő, oltalomkereső érzelmeivel. Itt több helyen a szüret kezdőnapja.

Nyilvánvalóan a terminus magyarázza az említett pécsi kápolna patrocíniumát is. A táj mondakutatója, Rónai Béla szerint a pécsi kultusz kezdete a város ipari életében mindig nagy szerepet játszó tímárok, bőrművesek világával függhet össze, akiknek éppen itt, a Budai-kapu körül, az ősi Ágoston-templom táján voltak a cserzőgödrek, műhelyeik. Jómódjuknál fogva szőlőbirtokaik is voltak a környező napos hegyoldalakon. Szőlőiket céhpatrónusuk oltalmába ajánlották, akinek ünnepe – mint láttuk – egyúttal az őszekezetnek is jeles napja, így tehát kettős okból is megünnepelték.

Lehetséges azonban, hogy a kultusz még a pécsi középkorba nyúlik vissza. A mai belvárosi plébániatemplom helyén ekkor a Szent Bertalan-plébániatemplom állott. Mellette ispotály is volt malommal, patikával és nyilvánvalóan szőlővel is, amelynek bora a betegeket, öregeket illette. Neve – más analógiákra gondolva – Szent Bertalan szőlője lehetett és így eleven helyi hagyomány is magyarázhatja a barokk kápolna építését.

A kápolnához vezető meredek útnak Jézus útja máig a jellemző pécsi neve. Sokáig remete is élt a kápolna mellett, hogy jó szüretet imádkozzék, vihar idejében pedig harangozzon. Még a múlt században is nagy búcsúja volt. Nemcsak pécsiek, hanem a környező faluk: Szabolcs, Vasas, Bogád szőlősgazdái is eljöttek ünnepelni. Az asszonyok odahaza elkészítették az ételt, rétest, de csak a présházakban főzték, illetőleg sütötték meg, hogy friss legyen. A mise után mulatság következett, amely belenyúlt a késő éjszakába. Amikor a szüret itt megkezdődött, a franciskánus barátok, harangozók szőlőt, mustot kéregetve járták végig a hegyet.

Az Ágoston-templom bosnyák hívei, meg a környékbeli horvát faluk az ünnepet bartolovo néven tartották számon. Már a vigílián sürgött-forgott az asszonynép, hogy a búcsúra elkészüljenek az ünnepi eledelek. Bertalan napján ünneplőbe öltözve a templomban gyülekeztek. Innen zászlók alatt énekelve, imádkozva a kápolnához vonultak, külön horvát prédikációval misét hallgattak. Az alkalmi sátorvendéglőben a rokonok, komák, ismerősök kínálgatták egymást.

Petőmihályfa szőlőhegyében, útkereszteződésnél is állt egy Bertalan-kápolna, amely 1758-ban már megvolt. Az öregek nagy búcsújára emlékeznek: pecsenyesütögetők sütötték a húst, a pincékben pedig itták rá a bort.

Úgy tetszik, hogy Bertalannak a szőlőhegyek védőszentjeként való tisztelete a pannón táj ősi

Augusztus 24. Bertalan napja

Írta: Benedek Csaba

2012. augusztus 24. péntek, 07:27 - Módosítás: 2020. április 06. hétfő, 12:36

hagyományai közé tartozik. Így a szlovénekénél is most indul meg a szüretre való mágikus készülődés. Ezen a napon kezdenek a szőlőpusztító madarak ellen kerepelni. Fogytán már a bor, mert – mint mondják – Jakab a kobakjában elvitte, most azonban Bertalan a késével, vértanúságának eszközével a szüretre, a szőlőfürtök lemetszésére, újbor szűrésére készülődik.

A győri múzeumban őrzött barokk hordófenekék egyikén Bertalant látjuk domborműben kifaragva.

Mondottuk, hogy Bertalant a néphagyomány sokfelé az ősz kezdő napjának tekinti: Számos hiedelmet, szokást fűz hozzá.

A karcagiak szerint, amilyen Bertalan napján az idő, olyan lesz az ősz. A zivatar sok jeget és havat jelent.

Németpróna (Slovenské Pravno) mezővárosban az őszi szántás-vetés Bertalan napján veszi kezdetét, E határnap máshol is fölbukkan, így Nagyborzsöny, Püspökmárok német falukban.

Torockó unitárius magyarjai körében múlt századi híradás szerint „a zsengeből, azaz új sütetből való úrvacsora vétel Bertalan napján nagy ünnepélyességgel és népvígságokkal van egybekötve.”

Ha ezen a napon esik az eső, Lesencenémetfalu öregjei szerint jó káposztatermés lesz, mert Bertalan közédobálja kezében hordott fejét.

Bertalan ünnepe a vajköpülésnek is jeles, interetnikus napja.

Privigyei szlovák hagyomány szerint sok betegségről foganatos az a vaj, amelyet ezen a napon köpültek.

A göcsejiek ebből a vajból egy kanállal a vetőbúza közé tesznek, hogy csörmölyös, vagyis törmelékes ne legyen. A lencsét is megdörzsölik vele, hogy a zsiszik bele ne essék. A most

szedett mogoró olaja fájós fül orvossága.

A szlovének Bertalan (Jernej) ünnepén már napkölte előtt kirakják a téli ruha- és ágyneműt az udvarra, hogy a moly megkímélje. A most köpült vajat (Jernejevo maslo) öregek minden bajról foganatos orvosságnak tartják. A monda szerint nevenapján Bertalan karjára vetett bőrével vándorolt. Egyik kertben dolgozó asszony észrevette és sajnálkozott rajta: ó te szegény ember! Bertalan így válaszolt: sokkal szegényebb vagy te, mert az ünnepemen dolgozol. Erre az asszony kamrájából vajat hozott, hogy a szent sebeit bekenje, fájdalmait enyhítse. Több helyen a templomi vajszentelés is élt. Bertalan előestéjén a fiatalság a hegyekbe ment baldriánt (*Valeriana officinalis*), enciánt és más orvosi füveket szedni. Végül táncra kerekedtek és vidáman indultak falujukba. A szlovéneknél – mint mondtuk – most kezdődik a szüreti készülődés is.

A Bertalan napján köpült vajat több, nem hazai német vidéken is orvosságnak tekintik. Perecet sütnek vele.

Bertalan-nap a Mura-vidéken vajköpülő nap volt, s úgy vélték, ha egy kanállal a búzába tesznek, nem esik bele a féreg. A lencsét is megdörgölik vele, hogy ne essen bele a zsizsik.

Bercsényi Miklós, a híres kuruc generális egyik Jolsván kelt, Thaly Kálmántól idézett levelében (1709. szept. 7.) utal XII. Károly svéd király poltavai nagy vereségére, illetőleg szétvert seregére, majd azt írja: Én azt tartom, hogy az már mint a Bertalan kígyója elvész, mert azt már az ág is vonja. Egy másik későbbi levelében (1712. máj. 20.) is fölbukkan a szóláshasonlat: Ha vesztemet kell is, mint az Bertalan kígyójának várnom. Thaly bevallja, hogy a szólást nem érti, megfajtásához segítséget kér.

Csakugyan, Tamáskovics József esperesplébános, a nyitrai egyházmegye papja Thalyhoz írt levelében meg is magyarázza a szólás hiedelembeli hátterét: *„Bertalan napjával végződik a canicula évada, latin közmondás szerint: Magdalena initium, Bartala finem dabit. És Bars megye némely helyein ezt tartja a nép, hogy a kígyók, melyek nyáron senkit meg nem csíptek, vagy meg nem martak, ezen a napon túl nem másznak többé a föld színén, hanem most már üregekbe bújva, téli alvásuk helyét foglalják el. Amely kígyó azonban nyáron valakit megcsípett, azt a föld büntetésül nem fogadja többé magába. Ezen kígyót Bertalan után is lehet a föld színén látni és pedig közönségesen oly helyeken, ahol az emberek járnak gyalog- és kocsitúton, hogy itt mennél hamarabb megöljék őket, mert az ilyen kígyónak okvetlenül vesznie kell. Ő tehát maga ily helyeken – minthogy földbe nem bújhat és télen a szabadban*

megfagyna, keresi halálát. Azért mondja Bercsényi is: ha vesztemet kell is, mint az Bertalan kígyójának várnom."

Mindebből a néprajzi tanulság mellett kitűnik az is, hogy barokk úri világunk nyelvi kultúrája még egyezett a hagyományőrző népnyelv szemléletességével. Ezt csak a nyelvújítás törte ketté.

Bercsényi szavaihoz, illetőleg Tamáskovics közléséhez mi még hozzátesszük, hogy németprónai hagyomány szerint Bertalan ünnepén (aug. 24.), az ősz egyik számontartott első napján bújnak el a kígyók. Mintegy megijednek az apostol ördögűző hatalmától, félelmetes nevétől. Amelyik ezt elmulasztja, többé már nem tud elrejtőzni, hanem a kocsiútra, kerékvágásba kúszik, hogy ott pusztuljon el. Privigye szlovák népe úgy tartja, hogy Bertalan napja után már nem tanácsos fürdeni, mert a kígyó a patakba vizelt. A hagyománynak nyilván még egyéb szlovák dokumentumai is vannak.

Gömörből, éspedig a magyar ajkú Lucska (Lučka) faluból származó hiedelem szerint kígyócsípés esetén az ördögűző Bertalan segítségét is kell kérni:

Én Uram és én Istenem, kérem a Te Szent Fölségedet, ne nézd a mi sok bűneinket, hanem a Te végtelen irgalmadból ezen felebarátomat (vagy: felebarátom jószágát) a kígyócsípésnek mérgétől és annak minden káros következményeitől megmenteni kegyeskedjél!

Szentséges Szűz Mária, Istennek szent Anyja és Isten minden szentjei, különösen pedig Szent Bertalan, támogassátok könyörgésemet közbenjárástok által, hogy az irgalmas Isten ezen embert (asszonyt, gyermeket, jószágot) a kígyó csípésének mérgétől és annak minden káros következményeitől megmenteni kegyeskedjék. A mi Urunk, Jézus Krisztus által. Amen.

Ezt a szöveget Bendzsuk István, lucskai magyar ember ajkáról magunk jegyeztük föl (1940). Apjától tanulta, örökölte. Elmondta, hogy mikor kígyócsípte emberek jönnek hozzá, bárhol van is, az imádságot levett kalappal abban a pillanatban elvégzi. A megmart ember, jószág otthon is maradhat. Szerinte elég a pusztá közlés is az imádság fogamatosságához. Nem kell helyettesítés sem: ruhadarab, szőrszál stb. hozzá. Pénzt, ajándékot nem fogad el, a falubeli reformátusok is bizalommal fordulnak hozzá. Állítólag sokakról leolvasta Bertalan közbenjárásával a csípést. Bendzsukot a falubeliek különben jámbor, istenfélő

Augusztus 24. Bertalan napja

Írta: Benedek Csaba

2012. augusztus 24. péntek, 07:27 - Módosítás: 2020. április 06. hétfő, 12:36

parasztemberként jellemezték.

A székiek (Mezőség) ma is háromszoros templomozással, gyásszal, böjttel emlékeznek Bertalan napján (*Birtalan*) az 1657., illetve 1717. évi tatárdúlásra.

Forrás:

[Bálint Sándor ÜNNEPI KALENDÁRIUM II. Szent István Társulat, Budapest, 1977. 225-231](#)

Nagy Olga: A törvény szorításában, Paraszti értékrend és magatartásformák, Budapest, 1989.

<http://mek.niif.hu/02100/02152/html/07/151.html#156>

<http://www.katolikus.hu/szentek/0824.html>

<http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-476.html>